

NÉHÁNY GONDOLAT ELŐLJÁRÓBAN

Munkánk elkészítéséhez az alapötletet a *Trianon és a magyar felsőoktatás*-program egyik problémafelvetése adta, nevezetesen, hogy miként lehetne egy-egésíteni a két háború közötti felsőoktatási intézmények hallgatói anyakönyveiben (törzslapjain) megjelölt „apja (gondnok, gyám) foglalkozása” típusú rovatban alkalmazott kategóriákat. Mindez abból a célból lenne fontos, hogy országos jellegű statisztikai feldolgozás céljára alkalmassá váljanak ezek az adatok. Ebben az általunk vizsgált tárgyban természetesen már készítettek korabeli kimutatásokat – épp ilyen összefüggéseket összegzünk majd lejjebb. Látni fogjuk azonban, hogy az egykorú debreceni kategorizálás is mennyire parttalan, és hogy csak mérsékelt alkalmas a társintézményekkel való összehasonlításra.

Jelen munkánk ugyanis 1914 és 1949 között a debreceni tudományegyetem joghallgatóinak társadalmi állás szerinti megoszlását nem a hallgatói anyakönyvek, hanem az egyetem egykorú évkönyvei és almanachjainak kimutatása alapján ismerteti. Az említett kötetek beszerzése több esetben is meghaladta a hagyományos könyvtári kereteket, hiszen az 1918/19. és az 1919/20., valamint az 1941/42 tanévit követően öt kiadatlan darab az egyetem kéziratárában; az 1947/48. és az 1948/49. tanévihez összegyűjtött anyag töredéke pedig a rektori hivatal iktatott iratai között, a Hajdú Bihar Megyei Levéltárban található csak meg.

A háború alatti tanévek

(Évkönyv 1914/1915, 53. – Almanach 1915/1916, 55; 1916/1917, 48.)

Kategória	1914/15.	1915/16.	1916/17.				
	I. félév	II. félév	I. félév	II. félév	I. félév	II. félév	
Állami	tisztviselő	35	31	24	14	35	21
Törvényhatósági		7	4	12	10	13	12
Községi		4	4	2	3	6	6
Magán, egyleti, iparvállalati		11	15	9	10	8	9
Tanár, tanító, lelkész	47	49	26	12	19	19	
Orvos, gyógyszerész, ügyvéd, mérnök, áll. okl. bíró	14	6	7	8	8	8	
Hadiszolgálatban álló	3	3	–	–	–	–	
Más értelmiségi, magánzó	32	19	13	14	17	14	
Nagy- és középbirtokos	14	12	4	3	9	8	
Kisbirtokos, gazda, földműves	13	18	26	17	16	12	
Gyáros, nagykereskedő, nagyiparos	4	7	8	4	6	8	
Kisiparos s ilyenemű kereskedő	18	17	14	16	16	13	
Házmaster, szolgáló	4	4	2	2	1	2	
Nagykorú hallgató	9	9	19	20	15	28	

Noha a fenti kategóriák több esetben is nehezen értelmezhetőek (pl. „magánzó”) vagy helytelenül lettek összevonva (pl. „nagy és középbirtokos”), rámutatnak arra, hogy a Horthy-korszakra jellemző tendenciák már érvényesültek az I. világháború alatt is. A joghallgatók többsége tisztviselő (37–62 fő), valamint tanár, tanító és

lelkész gyermeke (12–49 fő), de jelentőségét tekintve nem hanyagolható el az értelmiségi, a földbirtokos és az iparos családokból származók száma sem. Ez azonban a „más értelmiségi, magánzó” (13–32 fő), a „kisbirtokos, gazda, földműves” (12–26 fő) és a „kisiparos s ilyenemű kereskedő” (13–18 fő) csoportok összevonása miatt pontosan nem állapítható meg. A társadalom két „szélső” rétege a „gyárosok, nagykereskedők, nagyiparosok” (4–8 fő) és a „házmesterek, szolgák” gyermekei révén volt jelen (1–4 fő), a „nagykorú hallgatók” (9–28 fő) fogalma pedig ebben a kontextusban idegen elem.

Összehasonlító adatok az 1920/21. tanévről

(Évkönyv és Almanach 1920/1921, 228–229. – Az 1920/1921-es évkönyv egy másik helyen 1914/1915. és 1920/1921. között folyamatosan hoz adatokat a magyarországi egyetemi, műegyetemi és jogakadémiai hallgatók társadalmi rétegek szerinti megoszlásáról, de karonkénti lebontás nélkül. Sajnos a pozsonyi tudományegyetem csak orvos- és bölcsészszakkal szerepel, ezért a táblázatban nem tüntethettük fel. – Ld. még: VARGA Zoltán, A Debreceni Tudományegyetem története I. 1914–1944, Debrecen, k. n., [1967], 66–67.)

<i>A szülők társadalmi állása az 1920/21. tanévben</i>	<i>BTE</i>	<i>KTE</i>	<i>DTE</i>	<i>JA</i>	<i>A szülők társadalmi állása az 1920/21. tanévben</i>	<i>BTE</i>	<i>KTE</i>	<i>DTE</i>	<i>JA</i>
Nagybirtokos, nagybérelő	20	-	2	3	Kereskedelmi, v. közlekedési tisztviselő (aktív, nyugdíjas)	202	57	36	76
Középbirtokos (bérelő)	26	3	10	27	Kereskedelmi, v. közlekedési segédszemély (altiszt, segéd, szolga)	69	17	19	30
Kisbirtokos (bérelő)	81	30	35	93	Kereskedelmi, v. közlekedési napszámos	-	-	-	-
Kisbirtokos (bérelő) – napszámos	2	-	-	-	Köztisztviselő (aktív, nyugdíjas)	336	75	50	134
Egyéb őstermelő (feles, majoros, kertész)	1	-	-	3	Pap, tanár, tanító (aktív, nyugdíjas)	114	49	56	130
Gazdasági tisztviselő (aktív, nyugdíjas)	15	13	5	18	Más értelmiségi (orvos, ügyvéd, közjegyző, gyógyszerész) és ezek segédje	100	28	12	56
Földműves-munkás, napszámos	2	1	-	-	Közhiv., v. értelmiségi altiszt, v. szolga	21	6	3	17
Egyéb gazd. segédszemély (cseléd)	6	-	-	2	Katonatiszt (csendőrtiszt)	14	6	4	13
Nagyiparos, bányavállalkozó	14	7	2	7	Katona (csendőrt)-altiszt	4	-	2	2
Kisiparos, bánya – kisvállalkozó	110	34	25	76	Különböző ágbeli napszámos	1	-	-	-
Ipari, v. bányászati tisztviselő (aktív, nyugdíjas)	33	7	4	13	Tőkés, járadékos, háztulajdonos	29	1	3	1
Egyéb ipari, v. bányászati segédszemély (előmunkás, segéd, munkás)	21	13	1	14	Nyugdíjas tisztviselő, v. értelmiségi	3	-	-	-
Ipari, v. bányászati napszámos	-	-	-	-	Nyugdíjas altiszt, v. szolga	-	-	-	3
Nagykereskedő, közlekedési nagyvállalkozó	16	4	4	8	Magánzó, eltartásos	6	8	-	10
Kiskereskedő, közlekedési kisvállalkozó	69	19	6	63	Házi cseléd	-	-	-	3
Házaló-kereskedő, piaci árus	-	-	-	12	Egyéb v. ismeretlen	14	1	-	13

Jelmagyarázat: BTE = Budapesti Tudományegyetem; KTE = Kolozsvári Tudományegyetem; DTE = Debreceni Tudományegyetem; JA = Jogakadémiák

A '20-as években a szülők foglalkozására vonatkozóan adatokat Debrecenből csak egyetlen évkönyv közöl, az abban szereplő kimutatás viszont – kivételesen – országos összehasonlítást tesz lehetővé. Jól látható azonban, hogy a debreceni és az országos viszonyok jelentős eltérést nem mutatnak, mivel a jogászképzés arculatát meghatározó társadalmi tényezők a három egyetemen és a jogakadémiákon alapvetően azonosak voltak.

A '30-as évek

(Évkönyv és Almanach 1933/1934, 257; 1934/1935, 255; 1935/1936, 336; 1936/1937, 343; 1937/1938, 308; 1938/1939, 283; 1939/1940, 291.)

Kategória	1933/34.	1934/35.	1935/36.	1936/37.	1937/38.	1938/39.	1939/40.								
	I. f.	II. f.	I. f.	II. f.	I. f.	II. f.	I. f.	II. f.	I. f.	II. f.	I. f.	II. f.	pf.	I. f.	II. f.
Nagybirtokos bérlő	–	1	–	–	–	–	1	1	–	–	–	–	–	–	–
Középbirtokos bérlő	15	16	14	16	15	18	13	15	14	12	19	17	1	18	8
Kisbirtokos bérlő	25	26	30	22	28	26	33	28	29	13	20	20	3	27	27
Földműves, napszámos	17	11	14	13	12	15	21	14	15	15	20	17	3	18	21
Gazdasági alkalmazott	11	12	6	10	2	3	6	6	9	10	10	3	–	5	8
Gyáros, gyárigazgató, nagyiparos	4	2	3	3	–	2	–	–	1	2	–	–	–	–	–
Kisiparos	37	28	51	44	38	22	26	29	33	26	37	36	4	38	39
Nagykereskedő, nagyvállalkozó	–	1	–	–	–	–	–	1	–	–	–	–	–	–	–
Kiskereskedő, kisvállalkozó	56	54	43	40	28	22	22	22	23	23	16	14	–	19	14
Kereskedelmi alkalmazott	7	14	9	10	2	5	4	1	–	–	–	–	–	4	2
Magánzó	29	16	33	26	21	28	17	18	17	5	8	6	–	16	7
Köztisztviselő, díjnok	155	163	126	121	130	101	112	113	90	91	107	98	5	108	103
Pap, tanár, tanító	117	105	98	77	87	63	75	56	61	72	76	79	6	83	75
Másféle értelmiség (orvos, ügyvéd, gyógyszerész)	40	31	43	27	28	23	28	25	29	24	27	21	–	17	13
Altiszt	25	10	11	6	5	3	5	5	22	10	9	5	–	4	6
Katonatiszt	10	8	11	8	10	6	13	9	9	9	7	8	1	3	5
Katonaaltiszt	11	9	12	5	7	12	5	9	10	6	5	6	–	8	6
Tőke- és háztulajdonos	1	13	4	5	8	2	2	2	1	2	–	–	–	–	–
Nyugdíjas tisztviselő	24	11	85	89	78	92	112	77	79	66	71	75	13	90	92
Egyéb nyugdíjas	14	8	–	8	1	1	7	–	8	1	4	2	–	3	4
Nyugdíjas altiszt	5	14	–	1	6	–	6	5	10	8	–	4	–	–	–
Magántisztviselő	28	20	12	21	31	26	20	15	22	18	24	28	2	17	10
Házi cseléd, munkás	1	2	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	2	2

Jelmagyarázat: f. = félév; pf. = pótfélév

A hallgatók származás szerinti megoszlását az 1933/34. tanévtől a források már rendszeresen közlik, és az ekkor megállapított kategóriákat a II. világháború végéig többé-kevésbé következetesen végig is viszik. Figyeljük meg, hogy a „köztisztviselő, díjnok” (90–163 fő), a „pap, tanár, tanító” (56–117 fő), a kiskereskedő, kisvállalkozó” (14–56 fő), a „kisiparos” (22–51 fő) és a „másféle értelmiségi” (13–43

fő) családok gyermekeinek száma változatlanul magas, a „nagykereskedő, nagyvállalkozó” (0–1 fő), a „nagybirtokos, bérlő” (0–1 fő) és a „házi cseléd, munkás” (0–2 fő) kategóriába sorolt szülők aránya pedig tartósan alacsony maradt. Ennek a helyzetnek a konzerválását a diáktámogatási rendszer még inkább elősegítette, hiszen a köztisztviselői egész- és fél-tandíjmentességen, a köztisztviselői szigorlati díjkezdemenyen, a köztisztviselői ösztöndíjon, majd az ezt pótló segélyen keresztül a jogi felsőoktatásban egy amúgy is stabil bázist szilárdított meg.

A '40-es évek

Évkönyv 1940/1941, 155; 1941/1942, 352; 1942/1943, 448–449; 1943/1944, 199–200; 1944/1945, 110–111; 1945/1946, 148–149; 1946/1947, 153. – Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltára (HBML), VIII. 1/b. (Debreceni Tudományegyetem, m. kir. Tisza István-Tudományegyetem, Kossuth Lajos Tudományegyetem) Rektori Hivatalának iratai, 2425/1948–49. (46/1947–48. e. qu. sz.) 106. doboz. – HBML VIII. 1/b. 514/1948–49. (133/1948–49. e. qu. sz.) 107. doboz (a 206.675/1948. VI. VKM nyomán).

Kategória	1940/41.	1941/42.	1942/43.	1943/44.	1944/45.					
	I. f.	II. f.	I. f.	II. f.	I. f.	II. f.	I. f.	II. f.	I. f.	II. f.
Nagybirtokos, bérlő	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Középbirtokos, bérlő	30	20	–	–	28	30	12	13	6	8
Kisbirtokos, bérlő	27	21	46	44	27	10	52	52	19	14
Földműves, napszámos	32	31	40	38	33	31	38	41	19	17
Gazdasági alkalmazott	–	2	9	4	10	15	5	–	6	2
Gyárigazgató, nagyiparos	2	1	1	1	1	1	5	4	–	–
Kisiparos	53	43	45	47	50	59	69	67	31	30
Nagykereskedő, nagyvállalkozó	–	–	–	–	1	–	2	2	–	–
Kiskereskedő, kisvállalkozó	18	17	31	26	28	20	30	23	22	28
Kereskedelmi alkalmazott	–	–	–	–	–	–	2	1	–	–
Magánzó	7	3	1	3	4	4	5	6	2	–
Köztisztviselő, díjnok	93	86	113	97	129	120	142	135	91	69
Pap, tanár, tanító	91	76	99	88	81	63	97	87	47	28
Másféle értelmiség (orvos, ügyvéd, gyógyszerész, mérnök)	18	19	17	21	31	24	38	34	22	15
Altiszt	9	8	7	6	7	7	14	14	–	–
Katonatiszt	8	8	6	6	23	16	10	6	6	2
Katonaaltiszt	10	7	10	15	9	6	14	15	10	3
Nyugdíjas tisztviselő	87	67	90	85	82	81	84	83	50	34
Egyéb nyugdíjas	5	4	–	2	10	10	15	12	–	–
Magántisztviselő	23	23	27	23	19	13	10	20	9	11
Házi cseléd, munkás	1	–	–	4	–	–	2	1	1	1

Jelmagyarázat: f. = félév

HOLLÓSI GÁBOR: A DEBRECENI JOGHALLGATÓK TÁRSADALMI HÁTTERE (1914–1949)

A háború utáni évekre vonatkozó adatokat külön táblázatban mutatjuk be, mivel az egyetemi társadalom szerkezetében jelentős változások történtek.

Kategória	1945/46.		1946/47.	1947/48.		1948/49.*			
	I. f.	Új kategóriák II. f.		I. f.	Új kategóriák II. f.	I. f.	II. f.		
Birtokos	35	41	Önálló törpebirtokos 10 holdon alul	31	24	46	43	5 holdig	4
								10 holdig	2
			Gazdálkodó 10 holdon felül	40	40	58	42	10 holdon túl	–
Földműves, napszámos	38	36	Mezőgazdasági alkalmazott	21	8	17	18	Mezőgazdasági munkás	16
Gazdasági alkalmazott	–	7							
Gyárigazgató, gyáros	–	–	Önálló iparos	48	34	65	59	Nagyiparos	–
Iparos	63	65						Kisiparos	22
Kereskedő	19	32	Önálló kereskedő	22	27	29	22	Nagykereskedő	–
Kereskedelmi alkalmazott	–	–	Kereskedelmi alkalmazott	–	1	6	4	Kiskereskedő	7
Magánzó	–	–	Kereskedelmi munkás	2	–	–	–		
Köztisztviselő	93	113	Állami alkalmazott	195	162	206	205	Közhivatalnok	54
Pap, tanár, tanító	50	58	Egyéb értelmiség	78	73	111	86	Orvos	–
Másféle értelmiség (orvos, ügyvéd, gyógyszerész, mérnök)	22	25						Ügyvéd	–
								Mérnök	–
								Más értelmiségi	9
Altiszt	17	13	Egyéb foglalkozásbeli	15	9	26	4	Magánhivatalnok	4
Katona	6	16							
Nyugdíjas	50	82							
Magántisztviselő	8	7							
Munkás	1	4	Ipari munkás	14	11	16	9	Ipari munkás	10

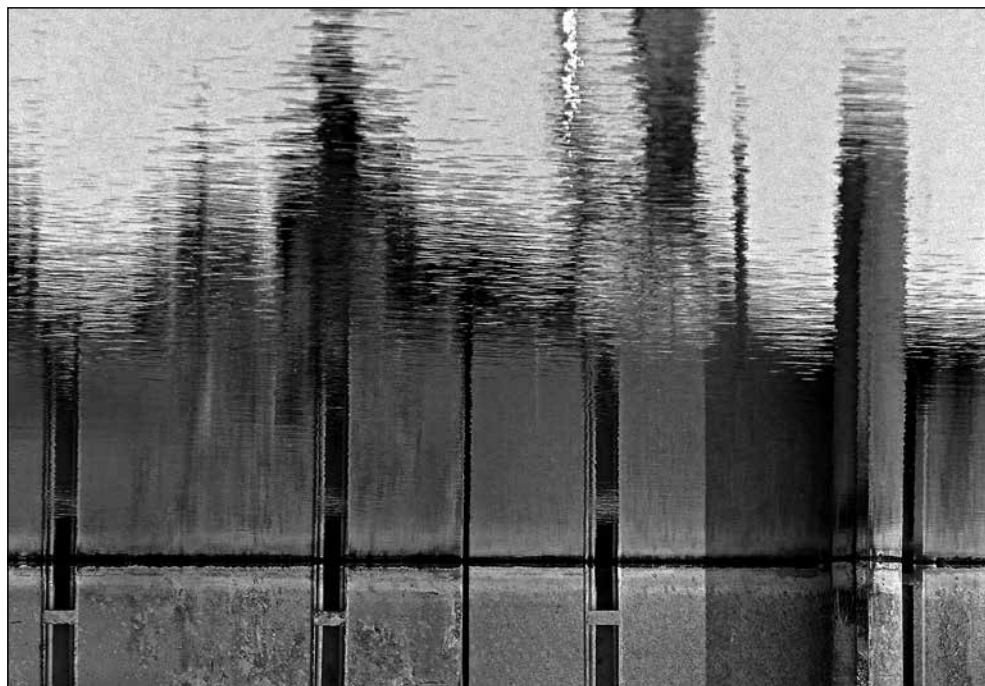
Jelmagyarázat: f. = félév; * = az 1948/49-es tanév adatai csak az első félévre felvett és beiratkozott első éves joghallgatókra vonatkoznak!

1948 szeptemberében pedig már nem vették fel azt, akinek tíz holdon túli birtokos, „kulák” volt az apja, és a régi, szóhasználatukban „reakciós” értelmiség utánpótlását a politikai rendszer szintén megakadályozta. Arra törekedtek, hogy a felsőoktatásban az ipari (10 fő) és a mezőgazdasági munkásának (16 fő) biztosítanak teret, és ezt a célt a munkástanfolyamok és szemináriumok megszervezésével az idősebb korosztályra is kiterjesztve igyekeztek elérni. Ennek ellenére – és nemcsak Debrecenben – a szignifikáns és meghatározó részarányt még mindig a közhivatalnokok (54 fő) és a kisiparosok (22 fő) gyermekei adták, így a fennálló helyzet megváltoztatását a Politikai Bizottság egyre erőteljesebben követelte. Ez azonban a debreceni jogi kart már nem érintette, mert a debreceni jogászképzés az 1949/50. tanévtől kezdve „szünetelt”.

KÖVETKEZTETÉSEK HELYETT

Az „adatok” szóval utaltunk rá már munkánk címében is, hogy a táblázatszerű összegzésekkel elsősorban ezeket a további kutatásokat kívánjuk elősegíteni és ösztönözni. Reméljük, hogy adatsoraink segíteni fognak abban, hogy a *Trianon és a magyar felsőoktatás*-program keretében egységesíteni lehessen a hallgatók társadalmi háttérét jelölő egykorú kategóriákat.

Ezzel összefüggésben nyomatékosan fel kell hívni a figyelmet arra, hogy a kutatások során érdemes lehet kiindulópontnak tekinteni azokat a csoportosításokat, amelyeket a korabeli egyetemi évkönyvek alkalmaztak. Természetesen nem állítjuk, hogy ezek minden tekintetben szabatosak lennének: 1945-ig például nem tudjuk meg, hogy a debreceni évkönyvekben a nagybirtokos, a középbirtokos és a kisbirtokos csoportok között a határt hol húzták meg. Figyelemre méltó azonban az 1920/21. tanév országosnak tekinthető összesítése, továbbá, hogy milyen társadalmi csoportok megkülönböztetését tartották épp akkor lényegesnek (például az értelmiségen belül „pap, tanár, tanító” és „más értelmiségiek”: mint orvosok, ügyvédek, közjegyzők és gyógyszerészek). Úgy véljük, hogy mindezeknek egy modern csoportosítás szempontjából komoly jelentőségük lehet.

Lieber Erzsébet: Koyanisquatsi 4.